

SZEMÉLYES OLVASÓNAPLÓ NÉMETH LÁSZLÓ EGYNÉHÁNY ÖNÉLETRAJZI ÍRÁSÁRÓL

Bizonyára pusztán véletlen, hogy aznap olvastam a Tempevölgy 3. számában (2009. szeptember) Németh László lányainak néhány gondolatát apjukról, amikor belekezdtem, s jócskán előre is haladtam az írónak éppen lányairól írott esszéfüzérében. A Lányaim a Kísérletező ember címet viselő esszéciklus része, de korábban külön kötetben is megjelent. Az útra, Balatonfüredre ezt a karcsú könyvet vittem magammal, mit sem tudva arról, hogy ott az említett cikk fog a kezem ügyébe kerülni.

Mégsem hiszem, hogy ez az egybeesés vettetné velem papírra a következő gondolatokat. Már hónapok óta, ha éppen nem kötött munkán vagy magam vállalta kordnok között futtatom gondolataimat, Németh László ritmusára jár az eszem. Pontosabban az úgynevezett önéletrajzi jellegű művei verik a taktust. Idei rosszkedvem mélypontján épp jókor jött segítségemre az önmagáról író gondolkodó, sokkal inkább, mint a dráma-, regény- vagy esszéíró Németh László tehette volna. E hármas íróról, s a belőlük összekovácsolódó egyről már írtak sokszor; az életrajz – mint általában a nagy írók, művészek, gondolkodók esetében – inkább csak háttér, melyből a mű, a művek erednek, esetleg magyarázódnak, ha azok nem lennének, az életrajz sem volna oly érdekes (Hacsak az életük maga is nem megy műalkotásszámba, Németh esetében nem.). Mégis, most hagyjuk el a műveket, én is szinte feledtem őket, míg létrehozójukat, az embert olvastam.

Leírom kerek perec: naplófeljegyzéseit, bensőségeibb leveleit, lányairól, sőt még magas vérnyomásáról szóló feljegyzéseit olvasva is számtalanszor ujjongott fel bennem a felismerés: mintha én írnám. Pedig nekem fiam van s egyetlen lányom, s nincsen harmadik, negyedik, akiknek gyásza nehezede rám, vérnyomásom ez idáig normális, és általában véve is teljesen más külső körülmények között élek – ez mind nem alábecsülendő tényező. De talán a lényeg sem, az olvasásnak, a dialógusnak azon a szintjén, melyen a meglepetéshullámok táncoltatnak.

Félreértés ne essék: nem akarom Németh Lászlóhoz hasonlítani magam. Nem álszerénységből, hanem mert az egyenletnek csak saját magam számára lehetek egyaránt lényeges oldala. Ami ebből tanulság lehet

jövendőbeli, tovább- és újraolvasóinak, Németh László hatása így, magáról s a magán átszűrt világról író, szavában rögződött emberként. E hatásnak a lényegét éppen ebben érzem: asszimilálom őt, mintha vizet innék, ismerősként, létezésemhez természetből fogva tartozóként, szinte észrevétlenül. Nem kólint fejbe a gondtalan mindenhatóság illúziójával, mint a bor, nem frissít, mint a jeges limonádé, még csak nem is kecsgetet gyógyulással, mint a keserű orvosságok (melyeket különben is ma már ízesíteni szoktak) – csak éppen nem halok szomjan. Ha okát kellene adnom az előbb említett mámorféleségnek, azt mondanám: fel-felvillan bennem az érzés, mennyire szomjas tudok lenni.

Azt mondani: Németh László mérce, írásaiban megnyilvánuló, legbensőbb emberségében is, közhelynek hangzanék, ha így lenni mércének nem tartozna a legkülönb dolgok közé. De azok közé tartozik. Nem fölényként telepszik rám, hanem belülről, lelki csontozatom részeként támaszt. Nem fölemel magához, se le nem hajol hozzám, csak társamul szegődik. Ezzel és eközben kimondatlanul is tudtomra adja, ő sem jár a tökéletesség légritka szféráiban, éppen azt mutatván, a legmélyebb röptű időimben is, hogy érdemes törekednem. Erre a tökély majdnem képmása, a magasrendűség megtestesülése – s még nem is az önjelölt vagy kikiáltott „legjobbakra” gondolok – nem lehet képes. Nagyon sokat tanulhat abból az ember, felrázó, magamból kilendítő olvasmányként számon is tartok néhány ilyen tollforgatót. De ők minden példamutatásukkal együtt a tisztelet, a csodálat, a rajongás, a döbbenet mellett, vagy talán éppen azoktól elválaszthatatlanul, önkéntelen ellenállást, dacot is szítanak az emberben, ha már úgyis utolérhetetlenek, de legalábbis még csak hasonlítaniuk sem sikerülhet hozzájuk.

A Németh Lászlóéhoz hasonló mérceemberséget eddig csak élő kapcsolatokban tapasztaltam. Egy-két ember ha van a ma is élők között, akikhez elmehetek érte. Szüleimhez le, a templom kriptájába nem szoktam járni. Minek is mennék, eljönnek ők hozzám hetente, sőt anélkül, hogy észrevenném, minden nap. Apám az övétől bármennyire is különböző apaságomban; anyám újabbban még testi valójában is: mintha kétéves korában készült fényképe kelne életre, ha kislányomat látom. Németh Lászlót nem ismerhettem személyesen. Apáméknak a negyvenes évek elején az övéktől néhány teleknyi távolságra volt nyári házacskájuk a Bocskay kertben, apám nem sokkal volt idősebb a három Németh lánynál. Mindez azonban számomra csupán családi hagyomány, az ismeretség csak íráson keresztül lehetséges.

Mégsem egyszerű könyvkapcsolat ez; számtalan élő emberrel holtabb a kapcsolat, néha szándékom ellenére is, mintha könyvből olvasnánk egymást. Ellenben az övéhez mintha nagyon közel álló növényfaj példánya volnék. A klíma már változott azóta, de a talaj még ugyanaz a kietlen magyar televény. Tűnődhetem, lesz-e valami hozzá hasonló a növésemben. (Ha mégsem, az azt jelentené, csapnivaló lélekbötenikus vagyok.)

De ha, minden sejtett lelki rokonságot félretéve, csupán bensőségességét nézem is! Le nem írnék vele kapcsolatban olyan szavakat hogy 'vallomás', 'kitárulkozás', hát még olyat, hogy 'tépelődés'! Ezek a többség, a magukat mítoszba fonó, rosszabb esetben csak magukban tetszelgő vagy közönségüknek vetkező önéletírók büszkeségei. Pedig mennyit, milyen gonddal ír magáról Németh, még ha utólag kiadott leveleit nem is számítjuk! Hányszor vet számot magával, bíbelődik művei szellemi rendszertanával, elhivatottságának természetrajzával, kísérletezik saját múltjának s jelenének értelmezésével. Ám mindebben egyetlen pillanatig sem érzek semmi pózt, semmi önmotogatót, semmi kényszeres mesterkéeltséget. Kevesen tudnak így, ráadásul mennyiségileg s mélységben is ennyit írni magukról.

S kíméletlensége magával és másokkal szemben! Főleg szerettei esetében megkapó. Könyvek lapjairól ritkán fénylik ennyire, kimondatlanul is, hogy a valódi szeretet nem láb elé veti magát, hanem, ha úgy adódik, kézen fogva vonszol magával. Nincs ebben semmi „héja-nász az avaron” – ami pedig oly divatos manapság –, erről viszont nyíltan tanúskodik az író. Lapozd fel negyvenéves házassági évfordulójára írt sorait! Vagy olvasd, amit lányairól mond! Szeretete a természettudósé, aki a dolgok látásában, vizsgálatuk módszerében maga is volt, s a természettudós jobban szereti a pillangót, a csillagokat, az északi fényt, mint egy költő. A költő, kinek pedig költőibbek a pillangói, a csillagai és északi fénye, a róluk írt verseit szereti igazán. És lányai s hazája iránt a pedagógusé is e szeretet, ez Németh másik deklarált elhivatottsága. Gyerekeiről azóta talán csak Varga Domokos írt ilyenfajta beleérzéssel és elkötelezettséggel, hazájukról sem sokan. De ezek már egy Németh Lászlóról íródo esszének kötelező témái, hagyjuk hát őket.

Ám szeretete leginkább gyöngédség formájában nyilatkozik meg. Nem is forma ez, a szavak, a gondolatok mögül sugárzik, mint például amikor lányairól ír. Azokat az írásait idézem, melyek a nyelvbe való bekéredzkedésükről szólnak, azért is, mert nemcsak újdonsült lányos apaként és íróemberként érintenek, de eredeti foglalkozásom, a nyelvészet révén, ha lehet, még inkább

rokonaimnak kellene lenniük. S valóban, hihetetlen, hogy Némethnek ebben is milyen telibe találó megérzései vannak (vagy micsoda felkészültsége!); elég fellapozni a gyermeknyelv kutatóinak évtizedekkel később írt tanulmányait! De ami mégiscsak a leginkább megragad, amint ezeket az adatközléseket, értelmezéseket, nyelvi környezettanulmányokat és tűnődéseket személyességével kibéleli. Olyanok lesznek ettől, mint a suba: kívülről stílus- és gondolatbéli művességüket csodálhatni, beléjük bújva érezni, mennyire melegeknek.

Mínderre azt lehetne mondani: az egész valami távoli, véletlen összhang e sorok írója s Németh egyes írásai között, rosszabb esetben képzelgés műve csupán. Ez utóbbi lehetőségről nincs mit mondanom: az ilyesfajta élmények nem tartoznak a köznapi józansággal szondázható jelenségek közé, tehát az esetleges vádat sem fejem lehajtva el nem fogadhatom, sem vissza nem utasíthatom. Annyira különleges embernek viszont nem tartom magam, hogy valami egyszeri, megismételhetetlen egyberezgés kapcsoljon Németh Lászlóhoz (hacsak nem ködösítjük e fogalmat minden író-olvasó találkozás egyszeriségévé). Ha már mindenáron a különlegesre vándászunk, az Németh László, bár ez is azon jelzők egyike, melyeket, azt hiszem, nemigen szeretett volna magán bélyegként viselni.

IRODALOM:

Lányaim, Magvető, 1962, később a Medve utcai polgári, az Óraadók királysága, a Gályapadból laboratórium és a Levelek a hipertóniáról c. írásokkal együtt a Kísérletező ember c. kötetben, Magvető-Szépirodalmi, 1973

Homályból homályba, Magvető-Szépirodalmi, 1977

Utolsó széttékintés, Magvető-Szépirodalmi, 1980, e két utóbbiból összegyűjtve és újabb szövegekkel kiegészítve: Naplók, Tiszatáj Könyvek, 2006

Levelek Magdához, TIT Komárom Megyei Szervezete, Új Forrás Szerkesztősége, Tatabánya, 1988

Egy barátság levelekben. Gulyás Pál és Németh László levelezése, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1990

SZAVAK HALÁLA

A nyelvtörténész úgy vizsgálja a szavak születését, életét és halálát, mint az archeológus a társadalmakét, a biológus a növény- és állatfajokét, a csillagász az égitesetekét. Az univerzum, a földi élet és a történelem egyre szűkebbre vont végtelene vigasztaló távlatot ad az elmúlásnak, a módszer pedig tudományos tényné aszalja. De – hogy a nyelvnél maradjunk – még a költők közül is inkább csak a frissebb halottak feltámasztására vállalkoznak néhányan. Még nincsenek kétszáz évesek, de ugyan ki siratná a külzseléki hánylást, a gyökérhiszemet, a tömecsét! Hisz van nekünk diferenciálszámításunk, alapelvünk, molekulánk. Legföljebb mulatunk amazonkon, mint furcsa őslényeken, akik millió évekkkel ezelőtt spanyol grandok módjára szarugallért hordtak nyakuk körül. Némelyiküket talán csak a kisgyerekek ijesztgetésére találták ki.

Vannak kérészéletű szavak is, még az egyéves kort sem érik meg. Gyerekszájon születnek, mely a nagyoktól ellesett beszédből próbálgatja összerakni a maga nyelvét. Ezek még csupán embriók, a szavakra csak annyira hasonlítanak, mint az anyaméhben lefénnyépezett emberkezdemény akár csak egy újszülöttre: tudjuk, hogy ember lesz belőle, belelátjuk hát az embert, de ha élénk tesznek egy kutya- vagy akár egy halembrió, meglepődünk, hogy mennyivel inkább hasonlít azokra, mint egy emberi lényre. Az első hangsorok közül a legtöbbről szintén nem könnyű eldönteni, sarjad-e belőlük egyáltalán szó, vagy megmaradnak gügyögésnek, s a gyermeki nyelvtanulás törzsfjlődése során végül elsorvadnak, kihalnak. S ha kilombosodnak is, magyarok lesznek-e, oroszok vagy arabok. Várakozásaink persze előrevetítik magyarságukat (vagy oroszágukat vagy arabságukat), de ez eleinte egyáltalán nem következik formájukból.

Ezek a szókezdemények szavakká nem is a gyermekek ajkán válnak, hanem akkor, amikor a felnőttek érdemesnek tartják arra, hogy befogadják őket a valódi szavak nagy családjába. Különös, hirtelen, meglepetésszerű nyelvgazdagodás ez, csak költők és gyerekek formálhatnak rá jogot. A nyelvújítókra többnyire prüszkölünk érte, nekik meg kell harcolniuk teremtményeik életben maradásáért, ami nem mindig jár eredménnyel. Sokszor még az elméletek, ideológiák inkubátorai, a nyelvújítási és nyelvtisztítási mozgalmak sem segítenek. A túlélők azonban alaposan befészkelik magukat a nyelvbe, míg emezek, a költők és a gyerekszájaké csaknem mindig hapax legomenonok, egyszeri csodák maradnak: ahogy nincs előzményük, folytatásuk sincsen. Szócsaláddá

pedig még annyira sem terebélyesednek, magvuk szakadtan pusztulnak ki, s mint mondtam, elég korán. A költő egyszeri szavait még csak megőrzi az írott emlékezet múzeuma, a gyerekeit az sem.

Ez utóbbi csecsemőhalálra azért is sóhajtunk mélyebben, mert családtagjainkat veszítjük el velük. Nem össznépi, nemzeti gyász ez, hiszen csak a család felnőttebb tagjai ápolgatják ezeknek az eltűnt szócsíráknak az emlékét, sokszor egy-két ember, nem több, apa és anya, nagyapó vagy nagyanyó. Aztán amikor ők elmennek, e szavak is végleg családi legendává gyémántosulnak, melyet már csak a múltidézés ünnepein húzunk elő emlékeink bársonyokjából. „Úgy mondta ezt Lajosom kicsi korában...” – de soha nem támad másik Lajos, aki tényleg, halálos komolyan úgy mondaná. Elevenségük elenyészik a távozó ajkakkal együtt.

Ki fog emlékezni harmadik karácsonyom egyik ajándékának a nevére: a delatojára. (Lám még én is bizonytalan vagyok, hogy j-vel vagy ly-vel írjam-e. Végül a j mellett döntök, hogy még véletlenül se emlékeztessen a datolyára, amihez természetesen semmi köze.) Akik tőlem hallották azon a szentestén, már régen nem élnek. Én is tőlük tudom, ha később ők nem idézik fel számomra, emlékezetemben már régen megfojtották volna a valódi szavak liánjai. A szóval együtt ezúttal megmaradt egy jóval foszlányosabb emlék is, a tárgyé: forgó, küllős és lyukacsos kerekekből állt, világoszöld színe volt. Törhetik a fejüket a hangszimbolika tudósai! Másik szótalálmányom már valódi szónak a gyermeki lenyomata: hemüge. A szemüveget hívtam így, mellyel mindennapi kapcsolatban álltam, mert anyám hordta. Úgy mesélték, egy-két éves koromban számomra akkor kezdődött a nap, amikor anyám feltette; ha korábban ébredtem, addig csendben vártam. Később, hétéves koromban nekem is lett, de az már csak szemüveg volt. Csak szüleim őrizték tovább szavuk járásában a két-hároméves kisgyereket: „Hova tettem a hemügemet?”, „Hemüge nélkül már nem látom”.

Mostanság a kétéves Adrienn örvendezteti meg a családot ilyesfélékkel. A villamost például nemrég még vinnalónak mondta (az én szájamból annak idején vinenének hangzott), a kiságy kibakka lett első keresztiségében (belélt egy-két nap, míg kihámoztuk valahogy az értelmét), a rosszalkodó gyerekek pedig a gombó névre hallgatnak. Ez utóbbit a bölcsődéből hozta haza, s még azt is meg lehetett fejteti elmondásából, hogy Zsuzsa néni szidta le így Simi nevű társát. Irigylésre méltóan pontos etimológia. Felnőtteken persze a kifakadás így hangzott: irgumburgum!, ám ebből a gyerekszáj

elegendőnek tartotta megtartani, úgy-ahogy, a második és harmadik szótagot. A gombót azonnal szájára vette a család, hamarosan maga Adrienn is gombó lett, ha torporzékolt vagy megmakacsolta magát valamiben. De a család másik három tagja is könnyen megkapta tőle: gombó anya, gombó apa, gombó Andris.

A gombó máig családi szótárunk teljes jogú tagja, mint ahogy a finuca is. Minthogy gyerekeink kétnyelvűek (a magyar az anyanyelvük, anyanyelvük az olasz), első majdnem szavaik esetében mindig el kellett döntenünk, azok melyik nyelv génjeit hordják magukban, vagy esetleg éppenséggel öszvérek-e. A finuca az olasz finita ('vége van') megfelelője, s valószínűleg már rég beadta volna a derekát a könnyen kimondható valódi szóval szemben, ha mi nem tartjuk életben. De nekünk jobban tetszik a finuca, sokkal bensőségebb. Akárhányszor kimondjuk, mintha családi tükörbe néznénk.

A pannilónak és a ganghingának ellenben rövidebb élet jutott osztályrészül. S még csak nem is rajtunk múlt: hiába mondom: pannilo, Adrienn immár nevetésre nyíló szájjal vágja rá: pannolino ('pelenka'). Vagy talán én nem vagyok elég meggyőző? A ganghinga hosszabb mondóka utolsó szavának Adrienn-féle változata. A mondókát én vezettem be, amikor a buszokat néztük, karomban vele, az ablakból: bus bussante, sussurrante e sgangherato. (Magyarra, többre tartván a hangzást és a ritmust az értelemnél így fordítanám: kopogó-köhögő tiszte-tosza busssz). Filológusként a forrást is meg tudnám adni, de inkább előre irányítom figyelmemet, mint hátrafelé. Szóval: a sgangheratóból ('ütött-kopott'), ebből az egyébként igen ritkán használatos olasz szóból született a ganghinga, a busz szinonimája. Időközben Adrienn megtanulta ugyan, hogy nem ganghinga, hanem ganghejato, de számára a busz máig ütött-kopottat jelent. Még térdig-derékig tocsog a gyermeknyelvben, nőnie kell még néhány évet, amíg kilábal belőle. Ahogy a vinnalóból villamos, a pannilóból pannolino lett, a sgangherato is megtalálja majd szótárában a maga hivatalos helyét, s végleg elválik a busztól.

A kicsi lánynak van még egy fülnek szóló jellegzetesége: rendíthetetlen ö-zése. Azt hihetné az ember, ha nyelvész nem volna, hogy nagyanyai örökség, de hát ő már nem ismerhette a kecskeméti mamát, akiről különben is már lekopott a nyelvjárás, ha ugyan beszélte valaha. (Csak apám vérbő debreceni t-ire emlékszem, de az ó-kat, ő-keket, é-keket már ő sem hajlíttatta. Hiába, mifelénk

a magasabb iskolákban hamar lehámlik az emberről a tájszólás, nem úgy, mint Olaszországban.) Ennek ellenére, Adrienn ahol ö-vé kerekíti az ellaposodott köznyelvi e-t, ott csalhatatlanul helyesen teszi – merthogy nem mindegy, Kecskemét vagy Köcskemét, ez utóbbira csak a tudatlan s fületlen imitátorok hibáznak rá. „Nem félök” – mondja, ha fél, s „nem kéröm”, ha nem ő néz ki magának valamit, hanem megkínálják vele.

András fiam már rég túl van ezen, ilyesféle szavait már csak mi örizzük: a szkavatautót (az exkavátor és autó gazdaságos elnevezése), vagy a régi gonoszt, aki nem más, mint a mesék vén boszorkánya. Egyébiránt ő nem volt olyan termékeny ezen a téren, mint Adrienn: a két gyerek – hajlamos lennék azt mondani: a fiú és a lány, de ezt a többlányos vagy többfiús szülők valószínűleg tévedésnek minősítenék – szóval a két gyerek homlokegyenest különböző módon vette birtokba a nyelvet. András annak idején fületl, s legfőljebb magában, néma monológokban mérlegelte, mit, s csiszolgatta, hogyan érdemes kimondania; de amikor kimondta, az már majdnem kész valódi szó volt. Adrienn ezzel szemben fennhangon kísérletezik, ébrenlétének szinte minden percében. A legelképzeltetlenebb nyelvi meselényeknek ad életet, az előbb a leggyakoribbakat, a legjellegzetesebbeket idéztem fel, de nem a legkülönösebbeket. Sokszor meg sem formálja szájában a szavakat, alakatlan nyersanyagként csak a hangsúlyt, a beszéd dallamát gyakorolja rajtuk. Három-négy szóval, szótöredékkel képes percekre keresztül eltelefonálgatni, ha ki nem kapjuk kezéből a készüldéket, s ha a vonal másik végén a hallgató győzi türelemmel.

Andristól azonban van egyebünk is – igaz, már nagybacska korából: első saját szerzésű rigmusa. Hónapokon át hajtogatta úton-útfélen, benne már a mives ritmust ízlelgette. Feszességét, ahogy előadta, reménytelen írásban visszaadni: Un tigre che salta fuori, sa cosa fare, sa cosa fare. Egyébként egy rejtekéből előugró tigrisről szól, aki tudja, mit tegyen, tudja mit tegyen – de ez igazán lényegtelen. Utána következett az első olyan metafora, melyet már költők sem szégyellnének magukénak. Andrisnak helikopter volt a jele az óvodában, s hamar meg is tanulta, hogy amin helikoptert lát kivarrrva vagy odarajzolva, az övé. Egyszer séta közben elhúzó fejünk felett egy valódi helikopter. Andris megigézve követi tekintetével. Korábban is látott ilyet nemegyszer, most mégis, mintha nem akarná eresztetni. Tőle szokatlan

módon összpontosít a tovatűnő jelenésre. Mióta ez lett a jele, bensőségebb viszonyban áll vele – gondolom. Ekkor felém fordul, s elragadtatással párolja ki a nyiladozó értelme boszorkánykonyhájában született felismerést, a fölötte nyíló ég felé lökve karjait: „az enyém!”.

Végül ott van a négyéves Andris első verse:

*Éj, éj, éj,
Jaj de messze az ég,
Jaj de fekete az ég,
Nem bírom még.*

Amikor elmondta nekem, úgy éreztem magam, ahogyan Szabó Lőrinc Lóci fia kétsorosának a hallatán.

Kétségeim vannak, hogy egy négyéves gyerek elméje képes-e úgy felfogni ezeknek a soroknak az értelmét, ahogy egy felnőtté. Sok mindenre képes egy négyéves agy, többre is, mint egy húsz- vagy egy negyvenéves – de erre nem. Az ilyenfajta megézésnek pusztá elrugaszkodásához is olyan távlatok kellene, melyek még idegenek egy ekkora gyerek világától. Én akkor, harminchárom évesen, felnőttes fölénnyel borzongtam bele az értelmébe, de a verset mégiscsak ő írta, a szavak az ő kis elméjében kapaszkodtak össze rímhorgacskaikkal. Ez a szintizta költészet, amit azóta írt verseinek egyikében sem ért még utol, talán még apja sem igen: a szavak összesimulásának és egymásra felelgetésének öntudatlan bűvöletében olyasvalaminek a megfogalmazása, ami messze túlnő értelmünk határain.

